

ФІЛОСОФСЬКО – ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ Й. Ф. ГЕРБАРТА

Уявлення про людину, її місце в оточуючому середовищі постійно змінювалось в історії розвитку філософської думки. Через це змінювалися й виховні механізми будь-якої педагогічної системи, оскільки основою кожної педагогічної системи є розуміння природи людини. Природа людини завжди була предметом глибоких роздумів. Цілісний образ людини формувався протягом усієї історії людства, прагнення створити цілісну концепцію людини не припиняються й донині.

Сьогодні у всьому світі відбувається процес переосмислення деяких уявлень відносно людини, знання та можливостей його використання. Як підкреслює акад. В. О. Лекторський, «проблема людини є на сьогодні найгострішою світоглядною та практичною проблемою, тому що йдеться про долю людини у нашій цивілізації» [5, 4].

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю філософського аналізу освітнього процесу та визначення головних умов його удосконалення. На думку багатьох сучасних науковців, які сьогодні роблять спроби зрозуміти зміст і завдання системи освіти в контексті культури, характер освіти є історично та культурно залежним (В.І. Гараджа, О. Ф. Зотов, В. К. Кантор, В. О. Лекторський, Ф. Т. Міхайлов, В. М. Межуєв, В. Рабінович та ін.). І якщо розглянути історію освіти з цієї точки зору, то можна зробити низку цікавих та повчальних висновків [Там само, 3]. Звернення до історії може надати жвавості будь-якій сучасній загальнолюдській проблемі.

Історія філософії у своєму педагогічному відбитті (Й. Ф. Гербарт, Джон Дьюї, П. Д. Юркевич, С. І. Гессен, Г. Г. Шпет та ін.) збрала важливі знання, які можуть бути застосовані у сучасному педагогічному досвіді.

Мета даної статті – проаналізувати філософсько-педагогічні ідеї видатного німецького філософа, педагога і психолога Й. Ф. Гербарта, ставлення до наукової спадщини якого й донині є різним, навіть протилежним.

На думку сучасного німецького дослідника історії педагогіки Б. Гернера (Berthold Gerner), «Загальна педагогіка» Й. Ф. Гербарта (1776 – 1841) є «унікальною» в галузі педагогічної теорії, бо в ній «відчувається моральна сила та ідеї, які й сьогодні роблять виклик дослідникам» [12, 7].

Педагогічні погляди та гербартівська ідея виховуючого навчання не тільки зробили внесок у реформування освітньої системи Німеччини, а й викликали справжню «революцію» у світовому педагогічному мисленні.

На думку професора філософії Лейпцізького університету Г. Хартенштейн (1808 – 1890), який був особисто знайомий з німецьким педагогом, філософія Й. Ф. Гербарта спричинила «революцію загальноважливих філософських понять, оскільки він намагався створити таку філософію, зміст якої став би загальноприйнятим на усі часи» [12, 16].

Отто Вільман (1835 – 1920) – професор філософії та педагогіки Празького університету – наголошував на тому, що педагогіка Й. Ф. Гербарта – це «практична перевірка загальної філософії» [Там само, 25]. Досвід, за Й. Ф. Гербартом, виступає «джерелом педагогічного пізнання та засобом, що покращує педагогічне мислення» [Там само]. Принципи практичної філософії, якщо вони вірно визначені, повинні слугувати початком морального розуміння для вихованця.

Проте, педагогіка для Й. Ф. Гербарта – це «не філософська система, а практична наука, яка визнає безперервність і постійне вдосконалення виховного процесу» [Там само].

На думку Й. Ф. Гербарта, справжня метафізика та психологія пояснюють педагогічні причинні відносини. Метафізика, що лежить в основі дидактики Й. Ф. Гербарта, ще з часів Арістотеля традиційно вважається фундаментом філософської науки, оскільки її предметом є начала, засадничі

для філософського мислення. За справедливим твердженням сучасного українського дослідника історії філософської думки В. І. Гусєва, будь-яка більш-менш розвинута філософська система неможлива без метафізики, містить її у собі [1, 7].

Однак, в межах марксистської парадигми розвитку філософської науки, яка домінувала в радянській період впродовж майже усього ХХ ст., роль такої першої філософії виконував діалектичний матеріалізм із властивими йому підходами до філософської проблематики. Зокрема, сам термін «метафізика» вживався як синонім зашкарублості, негнучкості мислення, догматизму [Там само].

Критичне ставлення до метафізики взагалі є характерною ознакою для сучасної філософії, тому цілком зрозуміло, що в деяких випадках критичне ставлення до педагогічної системи Й. Ф. Гербарта обумовлене ставленням до метафізики, що лежить в основі усієї дидактики вченого.

Створюючи власну систему філософії й педагогіки, Й. Ф. Гербарт шукає опору у стародавніх філософів, які були близькими йому по духу – це грецька, елєатська філософська школа Парменіда, який створив власне першу метафізичну систему та уперше поставив питання про природу буття як такого. Якщо до Парменіда філософи розмірковували про суще, то він перший почав розмірковувати про буття сущого [3, 34].

Із представників філософії нового часу Й. Ф. Гербарт відчуває близькість до Ляйбніца і Вольфа, від яких бере вчення про те, що світ складається із безлічі окремих сутностей: це – індивідуальні прості субстанції – монади [Там само, 38].

Для створення власної філософської системи Й. Ф. Гербарт мав плідне підґрунтя. Взагалі, філософський розвиток вченого відбувався дуже стрімко. Так, він швидко долає критичну філософію І. Канта (хоча в певному розумінні продовжував називати себе учнем І. Канта впродовж усього свого життя), згодом стає спочатку старанним учнем та послідовником Й. Г. Фіхте (1762- 1814), а потім відходить від наукової теорії та практичної філософії

свого вчителя, в лекціях та працях якого знаходить ряд незрозумілих для себе речей [Там само, 10]. Обидва філософи мали різні точки зору щодо суспільного буття. Й. Г. Фіхте виступав за політичні зміни в суспільстві, прагнув революційних змін в Німеччині, таких як у Франції. А його учень, навпаки, негативно відносився до французької революції, прагнув сталого порядку та упорядкованого життя.

Й. Г. Фіхте, якого видатний німецький дослідник Вальтер Асмус називав «гарячою головою філософії», радикалізував головну ідею філософії І. Канта про конструктивну здатність людського розуму, розробив сміливу ідеалістичну систему, яка не співпадала із системою І. Канта [10, 77]. Як казав сам Й. Ф. Гербарт, він був «вражений та збентежений своєрідністю філософії Й. Г. Фіхте», почав критично відноситися до свого вчителя та створювати власну реалістичну філософію [Там само].

Особливо критично Й. Ф. Гербарт відносився до філософії природи Ф. Шеллінга, в якій він бачив лише «хімерні мрії, які не здатні задовільно вирішити основні проблеми ані зовнішнього, ані внутрішнього світу» [6, 204].

Й. Ф. Гербарт, який з дитинства був схильний до точного мислення та завжди дбав про достовірність засад, на які спирається пізнавальний процес, стає на шлях цілком самостійного філософського мислення (в цей час йому було 20 років). Він почав з розвитку філософії І. Канта, наступником якого був по кафедрі в Кенігсберзькому університеті, а тому залишився вільним від тих крайнощів, які мали гегельянці. Як зазначав відомий російський науковець XIX ст. Л. М. Модзалевський, відмінність гербартівської філософії від більшості інших систем полягає саме в тому, що вона не робить своїм принципом будь-яку ідею розуму, але, подібно до філософії І. Канта, вважає своїм завданням – критичне вивчення і опрацювання суб'єктивного пізнання [Там само]. Й. Ф. Гербарт намагався викласти основні принципи власних філософських творів у вигляді «дедукцій» [9, 227].

До головних філософських творів Й. Ф. Гербарта належать такі праці як «Hauptpunkte der Metaphysik» («Основні питання метафізики», 1806), «Allgemeine Praktische Philosophie» («Загальна практична філософія», 1808), «Psychologie als Wissenschaft: neugegründet auf Erfahrung, Metaphysik und Mathematik» («Психологія як наука: заснована на досвіді, метафізиці та математиці», 1824-1825), «Allgemeine Metaphysik nebst den Anfängen der Philosophischen Naturlehre» («Загальна метафізика та засади філософського вчення про природу», 1828-1829). Розглядаючи проблеми, які поставив І. Кант у «Критиці чистого розуму», Й. Ф. Гербарт намагається зрозуміти реальність через концепції метафізичних дедукцій.

Отже, філософські ідеї Й. Ф. Гербарта цікаві тим, що розробивши теорію ідей, інакше кажучи, філософію в дусі Лейбніца і Канта, він приступив до розробки теорії навчання ідеям.

Й. Ф. Гербарт був переконаний в тому, що дитина з'являється на світ безвільною та позбавленою будь-якого морального способу дії. Він поділяв думку І. Канта про моральне виховання як головне завдання педагогічної діяльності, проте він відкидав принцип категорічного імперативу, згідно з яким людині треба чинити так, щоб прояв її волі міг стати основою загального законодавства [4, 266].

За твердженням сучасного німецького дослідника історії педагогіки В. Бьоме (Winfried Böhm), Й. Ф. Гербарт прагнув «педагогічного реалізму, який відрізнявся би від трансцендентального ідеалізму І. Канта, прагнув з'ясувати реальні можливості справжнього виховного процесу, а не тільки його трансцендентальні передумови» [11, 81]. Як стверджував сам Й. Ф. Гербарт, «реалістична педагогіка повинна з'ясувати, як уявлення, які вчитель передає учням під час навчання, впливають на вдачу і волю останнього» [Там само].

В основі етики Й. Ф. Гербарта знаходиться твердження, що підґрунтям моральної поведінки виступає естетичне почуття задоволення і позитивної оцінки при зустрічі з одними виявленнями волі, а також естетичне почуття

незадоволення і негативної оцінки при зустрічі з іншими виявленнями волі [3, 23].

Таким чином, етика Й. Ф. Гербарта є вченням про морально-прекрасне. Вчений вважав, що морально вихована людина повинна керуватися моральними ідеями, які схвалює власне естетичне почуття; він запропонував 5 головних ідей: це – ідея внутрішньої свободи (повне порозуміння між переконанням і вчинком), ідея досконалості (повнота життя людини), ідея доброзичливості (прагнення людини зробити добро іншим людям), ідея права (норми поведінки), ідея справедливості [Там само].

Отже, за Й. Ф. Гербартом, моральною поведінкою людини є така поведінка, яка керується цими ідеями, причому в їх органічному взаємозв'язку. Теорія морального виховання побудована на ідеалістичному вченні про моральні ідеї. Покладаючись на розум, він вважав, що правила моралі повинні впливати на розум через свою очевидність, повинні сподобатися, запасти в душу і стати близькими: «Доброчесність мусить прихилити до себе своєю закономірністю; неправідне стати огидним з огляду на власну безглуздість» [Там само, 57].

Звідси можна зробити наступний висновок: найважливіше завдання виховання – розвиток естетичного сприйняття світу як основи морального виховання, а суть останнього – це формування морального характеру. Саме теорія морального виховання Й. Ф. Гербарта мала, на думку багатьох критиків, теоретичний інтерес, проте й була не до кінця розроблена автором.

Розділяємо думку відомого російського дослідника історії педагогіки акад. О. І. Піскунова, який вважає, що визнаючи метою виховання сформульовані етичні ідеї в якості загальних педагогічних вимог, Й. Ф. Герbart відчув особливості змін, які відбувалися у свідомості людей в період формування в західноєвропейських країнах громадянського суспільства [4, 268].

Аналізуючи філософські, психологічні та етичні погляди вченого, ми повинні констатувати, що Й. Ф. Герbart був далеким від діалектичного

мислення, що всюди вчений стоїть на механістичних позиціях. Як стверджував російський вчений проф. Г. П. Вейсберг, називаючи власну філософію реалізмом та виступаючи проти ідеалізму сучасної йому «модної філософії», Й. Ф. Гербарт фактично й сам створив ідеалістичну систему філософії [3, 25].

І дійсно, в історії розвитку філософської думки існує чимало напрямів та течій ідеалістичної філософії. Однак, попри всі розбіжності, які вони мають, суть ідеалізму як філософського напрямку залишається та сама: визнання ідеальної сутності основою всього суцього.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що, будучи реалістом та людиною досвіду, Й. Ф. Гербарт у своїй філософській системі відводить головне місце вихованню – соціальному феномену, який впливає на дійсність та отримує завдяки цьому цілком конкретні результати. Педагогічна система Й. Ф. Гербарта більше ніж інші педагогічні системи сприяє піднесенню розуму вихованця до доступної йому досконалості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гусев В. І.* Вступ до метафізики: Навч. Посібник / В. І. Гусев. – К. : Либідь, 2004. – 488с.
2. *Кант І.* Критика чистого розуму. – К., 2000. – С. 41 – 50.
3. *Герbart Й. Ф.* Избранные педагогические сочинения / Под ред. Г. П. Вейсберга. – М., 1940. – Т.1. – 283 с.
4. *История педагогики и образования.* От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX века: Учебное пособие для педагогических учебных заведений / Под общ. ред. акад. А. И. Пискунова. – 3е изд., испр. и доп. – М. : ТЦ Сфера, 2006. – 496 с.
5. *Лекторский В. А.* О настоящем и будущем / В. А Лекторский // Вопросы философии. – 2007. – № 1. – С. 3 – 15.
6. *Модзалевский Л. Н.* Очерки истории воспитания и обучения: с древних до наших времён / Л. Н. Модзалевский. – Санкт-Петербург : ИД «Алетейа», 2000. – С. 203 – 213.

7. *Налимов В. В.* Размышления о путях развития философии / В. В. Налимов // Вопросы философии. – 1993. – № 9. – С. 85 – 109.
8. *Рабинович В. Л.* На заметку для современной школы / В. Л. Рабинович // Вопросы философии. – 1997. – № 2. – С. 39 – 43.
9. *Хильгенхегер Н.* Иоганн Фридрих Герbart / Н. Хильгенхегер // Перспективы. Вопросы образования. Мыслители образования. – 1994. – №3(87/88). – С. 227 – 242.
10. *Asmus W.* Johann Friedrich Herbart – Eine pädagogische Biographie. – Band I: Der Denker 1776 – 1809. Heidelberg 1968. – 67 S.
11. *Böhm, W.* Geschichte der Pädagogik: Von Platon bis zur Gegenwart. Verlag C.H.Beck OHG, München 2004. – 128 S.
12. *Gerner, B.* Herbart: Interpretation und Kritik. Ehrenwirth Verlag KG München, 1971. – 133 S.